

ЗА ГРАМАТИЧНИТЕ ПРОМЕНИ ПРИ УПОТРЕБАТА НА МЕСТОИМЕННИ ФОРМИ В КЪСНИТЕ АДАПТАЦИИ НА НЕДАМАСКИНОВИ СЛОВА ПРЕЗ XIX ВЕК (РАЙКОВСКИ ДАМАСКИН)

ГЕОРГИ МИТРИНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
g_mitrinov@abv.bg

Статията представя съпоставка на местоименни форми, включени в текст от книга на Йоаким Кърчовски и в негов препис, част от Райковския дамаскин. Показани са особеностите на употреба на лични местоимения в изходния текст с кирилска графика и в преписа с гръцка графика. Налице е тенденция за употреба на форми, характерни за родопските говори в преписа.

Ключови думи: Възраждане; писмени паметници; дамаскинска книжнина; история на българския език; родопски говори; местоименни форми

ON THE GRAMMATICAL CHANGES IN THE USE OF PRONOUNS IN THE LATE NINETEENTH-CENTURY ADAPTATIONS OF NON- DAMASCINE WORDS (THE RAYKOVO DAMASKIN)

GEORGI MITRINOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
g_mitrinov@abv.bg

The article presents a comparison of pronominal forms included in a text from a book by Yoakim Karchovski and in a copy of the same text found in the Raykovo Damaskin. The author reveals the peculiarities of the use of personal pronouns in the source Cyrillic text and its copy made in the Greek script. The copy shows a tendency to using forms typical of the Rhodope dialects.

Keywords: Bulgarian National Revival; written monuments; damaskin literature; history of the Bulgarian language; Rhodope dialects; pronominal forms

Доскоро сред изследователите битуваше мнението, че текстовете на късните среднородопски дамаскини от средата на XIX в., писани с гръцко писмо, са превеждани от гръцки писмени източници на местен родопски говор. Приемаше се, че те са дело на местни свещеници, подбудени и под-

помагани в начинанието по създаване на достъпна за среднородопските българи християни богослужерна книжнина от йеромонах Григорий (поп Глигорко) – таксидиот, представител на Диониския манастир „Св. Йоан Предтеча“ в Ахъчелебийско (дн. Смолянско) (Шишков/Shishkov 1903: 62–65; Попконстантинов/Popkonstantinov 1888: 138). Трябва да отбележим, че в текстовете на отделни слова, включени в Райковския дамаскин¹, се срещат думи и цели пасажи, характерни за говори от югозападните краища на българското езиково землище. Такива особености има в текста на *Σλόβο φτόροε ζαράδι γόσποδoвата садoβίαи σφeтáγω прорoка δaνίιλα 1860 Слово φторое заради господoвата садoвия сфeтaгo прорoка Дaниилa 1860* (Митринов/Mitrinov 2005: 35, 36). Словото не е отбелязано в групата на устойчивите слова, включени в сборника на Дамаскин Студит „Съкровище“. За него не се споменава и в изследването на Е. Мирчева, посветено на недмаскиновите слова в новобългарските дамаскини от XVII в. (Мирчева/Mircheva 2001).

Към групата на дамаскините от IV новобългарски тип според класификацията на Е. Дьомина в изследването ѝ, посветено на дамаскинската книжнина по българските земи, спада Словото за пророк Даниил и за трите вавилонски отрока (Дьомина/Demina 1968: 62–63). Но пък в среднородопската дамаскинска книжнина от средата на XIX в. се откриват слова за пророк Даниил, например в Петковския дамаскин, на листове с по-малък формат и със стара пагинация. Те били прибавени в сборника от съставителя му – поп Костадин Манолуев, свещеник в местната църква. Първите две слова имали заглавия: 1. Слoвy зaрaдѝ гoспyдoвaтa сaдoвiяa свeтaгy прyрoкa: Дaниiл: фтoрyе пaрyшия; 2. Втoрy слoвy yт свeтaгy прyрoкa Дaниiлa нa нидeальa нa дeнь пyстyвeтe. Тeкстът нa трeтaтa пpoпoвeд нe бил зaпaзeн. Пo свидeтeлствo нa рoдoпoвeдa Хр. Пoпкoнcтaнтинoв рькoписът с трeтe пpoпoвeди, кoйтo имaл свoя oтдeлнa пaгинaция, бил пpeдoстaвeн нa бaцa мy – пoп Кoстaдин – oт дpyг свeщeник, дa сi пpeпишe тeкстoвeтe и дa мy гo вьрнe. Нo впoслeдствиe бил включeн в Пeткoвскиa дaмaскин (Пoпкoнcтaнтинoв/Popkonstantinov 1881: 139). За съжаление, паметникът не е запазен и посочените слова не могат да бъдат проучени.

В последно време се появиха нови проучвания, осветляващи въпроси, свързани с първоизточниците, от които са преписвани текстовете в среднородопските дамаскини. Словашкият българист от Цюрихския университет в Швейцария Иван Шимко откри първоизточника на *Σλόβο φτόροε ζαράδι γόσποдoвата садoβίαи σφeтáγω прорoка δaνίιλα 1860 Слово φторое заради господoвата садoвия сфeтaгo прорoка Дaниилa 1860*, включено в Райковския дамаскин.² Оказа се, че това е Слово второе свaтaгo прорoка Дaнiилa (с. 25–46), включено в книгата на българския книжовник Йоаким Кърчовски „Пoвѣстъ ради страшнaгo и втoрaгo пришeствiя Хрiстoвa“ (1814) (Шимко/Shimko 2021: 68–70). Той е автор и на други книги (общо 5), издадени в началото на XIX в., които са едни от първите печатни книги

по българските земи през Възраждането (Цойнска/Tsoynska 1979: 5–6), наред със Софрониевия „Неделник“ (1806). Въпросът за първоизточника на текста на Слово второе сватаго пророка Данїила в книгата на Й. Кърчовски не е изяснен (Шимко/Shimko 2021: 72). Но този въпрос не е свързан с темата на настоящата публикация. Ако все пак такъв първоизточник се открие, ще се окаже, че преписът в Райковския дамаскин е адаптация на по-ранна адаптация. И съпоставката им несъмнено ще изясни много въпроси, свързани с възникването и разпространението на ранните български възрожденски текстове.

Вече беше публикуван материал, посветен на неродопските говорни особености в текста на Слово фторое заради господовата садовия сфетаго пророка данїила 1860 Слово фторое заради господовата садовия сфетаго пророка Даниїла 1860 от Райковския дамаскин (Митринов/Mitrinov 2021: 121–129). Но откриването на първоизточника на словото дава възможност за съпоставка на двата текста: кирилския от книгата на Й. Кърчовски и преписа с гръцко писмо, в чиято основа са залегнали особености на среднородопските български говори. Изходният текст, който е датиран от началото на XIX в., освен книжовни елементи (от църковнославянския език) включва особености на югозападните български говори, а и на говори от други краища на българското езиково землище. Преписът с гръцка графика на местен родопски говор от днешно Смолянско е датиран от 50-те години на XIX век. Райковският дамаскин, от който той е част, спада към групата на късните български дамаскини. За тях е характерно, че в основата на езика им е залегнал местният български говор, като се откриват, макар по-рядко, и книжовноезикови особености.

Важно е да се отбележи, че в Среднородопието няма запазена стара българска писмена традиция, т.е. местните книжовници са принудени да използват писмени източници от други краища на българското езиково землище или такива на чужд език (в случая на гръцки). Според подхода при обработката на недамаскиновото Слово второе сватаго пророка Данїила, публикувано в книгата на Й. Кърчовски Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествїа Хрїстова, то може да се причисли към *адаптацияте*, чиято специфика е свързана най-общо със смяната на книжовноезиковата норма на изходния недамаскинов текст (Мирчева/Mircheva 2001: 69). В случая замяната на кирилската графика в текста първоизточник с гръцка графика в преписа е свързана със спецификата на възрожденските процеси в Среднородопието и със силното гръцко културно и икономическо влияние там. Традицията да се употребява гръцко писмо при писане на български език, е стара – особено в южните краища на българското езиково землище, предвид силното гръцко езиково влияние там (Стоянов/Stoyanov 1969: 343; Стоянов/Stoyanov 1972: 228; Митринов/Mitrinov 2020: 132). Възрожденските процеси в Среднородопието могат да се определят като късно Възраждане, протичащо в средата и през втората половина на XIX в.

Книжовната дейност се осъществява от местни християнски свещеници в селата, които не са имали нужната подготовка, с изключение на йеромонах Григорий и донякъде на първия му ученик и последовател Киряк Бялковски (Попконстантинов/Popkonstantinov 1888: 138). Така може да се обясни изцяло диалектният облик на текстовете (с редки изключения). Откриват се и наченки на словотворчество (опити за създаване на църковна терминология на основата на местните български говори).

В текста на словото, включено в Райковския дамаскин, се открива непоследователност от страна на преписвача при употребата на отделни думи и словосъчетания, включени в изходния текст. Това важи и за употребата на глаголни и местоименни форми, на служебни думи, налични в кирилския текст. В своя препис с гръцко писмо среднородопският книжовник е включил книжовни и диалектни особености, налични в изходния текст, нехарактерни за местните родопски говори, а за говори от други краища на българското езиково землище. Но на места е заменил нехарактерните за местния родопски говор думи с такива, които ще са разбираеми за читателите и слушателите, носители на този говор. Интерес представлява употребата на местоименни форми в двата текста. Характерно за книгите на Й. Кърчовски е използването на народни новобългарски форми на личните местоимения за 3 л., мн.ч. в именителен, винителен и дателен падеж *они*, *ниѡѡ*, *нимѡѡ*, *тѡѡ* (Цойнска/Tsoynska 1979: 168). В книгите на книжовника се откриват форми за именителен падеж *они* и *тие*, като първата е характерна за западните български говори, както и за църковнославянския език. Интересно е, че форма *тие* не е характерна за родопските говори, а е с разпространение в съседните им източни рупски говори. Открива се употреба на вариант *тѡѡѡ* в панагюрския и в разложкия говор и на вариант *тѡѡѡ* в мизийските говори (Стойков/Stoykov 1993: 252). В по-голяма степен облик *тие* с варианти е характерен за източните български говори. По данни от БДА. ОТ IV к. № М 79 (Форми за именителен падеж на личното местоимение за 3 л., мн.ч. *те*) форма *они* е разпространена в западните български говори, включително в югозападните (македонските) в Дебърско, Скопско, Велешко, Воденско, Солунско, Петричко, Благоевградско. Прави впечатление, че при преписа среднородопският възрожденски книжовник като цяло е запазил нехарактерната за родопските говори форма *они*, но в графичен вариант *ониѡѡ*:

А ОНИ КАКО СЛЕПИ ВИДАТЪ ВЕРИГИ И ОУЗДЫ ДІАВОЛСКІИ ОНИ СЛЕПИ И НЕВЪРНИ НЕ СЕ МОЛАТЪ (41)

ονηη κατό σλέπη νι βιδατ βερѡѡѡ η υζδη διάβυλτζκη *ονηη* σλέπη η νέβερνη νί σα μόλετ (*ониѡѡ* като слепи ни видат верѡѡѡги и узди дѡѡѡвулцки *ониѡѡ* слепи и неверни ни са молет) (153);

А ОНИ ПОМИНАЛЕ ИЗЪ ИГЛЕНИ ОУШЫ (36)

α *ονηη* πομίναλη ης ηγλένη ύση (α *ониѡѡ* поминали из иглени уши) (151);

Α ΜΝΟΓΧ ΣΤΡΑШНО ΝΑ ΒΟΓΑΤΙ Ι ΝΑ ΖΔΡΑΒΙ, ΟΝΙ ΔΑΛΕΧΕ ὩΣΤΟ-
ΑΤΨ Ὡ ΟΥΤΨШЕНІА ΒΨІА (33)

η μλόγυ στράσνυ να πογάτη η να ζδράβη, *ονηη* δελέκυ στοέτ ωт υτετζένιε πόζηη (и млогу страшно на богати и на здрави, *ониш* делеку стоет от утечение божиш) (150);

ΟΝΙ ΝΙ ΓΛΕΔΑΛΕ, ΝΙ ΜΥΣΛΙΛΕ ΖΑ ΟΒΟΪ ΒΨΚΨ (34)

όνηη νη γλεδαλη η νί μισλιλη ζα τβοή βέκ (*ониш* ни гледали и ни мислили за твои век) (150);

ΤΟΓΑΪ ΝΕΣΑΛΕ ΠΑΡΙ ΑΜΙ ΟΝΙ ΔΑΒΑΛΕ ΠΑΡΙ (38)

туγάβα νί ζαλη παρή αμή *ονηη* δάβαλη παρή (тугава ни зали пари ами *ониш* давали пари) (152);

ΟΝΙ ΣΕΚΙИ ЧΑΣΨ ΧΡΨТА ΜΟΛΙΛΕ Ι ΧΡΨТА ΒΨΚΑΛΕ ΔΑ ΙΜΨ ΠΟΜΟЖЕ (39)

ονηη σέκηη τζάс χριστά μόληλη η χριστά βήκαλη да χμη πυμάγα (*ониш* секии час христа молили и христа викали да хми пумага) (152);

ΟΝΙ ΑΚΓᾨ ΝΕ ΒΨ СЕ ΜΟΛΙΛΕ ΝΑ ΧΡΨТА СЕКΪΪ ЧΑΣΨ ΝΕ ΒΨ ΜΟЖЕΛΕ ΔΑ ΠΡΕΤΡΨΠΑΤΨ (39)

ονηη да πέχα νί молηλη νά χριστά σέκηη τζάс νε πή μογαλη да притарπέτ (*ониш* да беха ни молили на христа секии час не би могли да притарпет) (152);

Α ΟΝΙ ΚΑΚΓᾨ ΣΛΕΠΙ, ΝΕ ΒΙΔΑΤΨ ΒΕΡΙΓΙ Ι ΟΥΖΔΨ ΔΪΑΒΟΛΣΚΪΪ (41)

ονηη като слέπη νη βίδατ βεριύγη η υζδη διάβολτζκη (*ониш* като слепи не видат верьуги и узди дяволцки) (153);

ΟΝΙ ΣΛΕΠΙ Ι ΝΕΒΨРНИ ΝΕ СЕ ΜΟΛΑΤΨ ΝΑ ΧΡΨТА (41)

όνηη слέπη η νέβερνιη νή са μόлет να χριστά (*ониш* слепи и неверни ни са молет на христа) (153);

ΔΪΑΒΟΛΨ ΓΙ ΜΧЧИ Α ΟΝΙ ΠΑΚΨ ΒΙΚΑΤΨ ΔΪΑΒΟΛΑ (41)

διάβολ χη μάτζη, α *ονηη* пак να διάβολα χόдет (дявол хи мачи, а *ониш* пак на дявола ходет) (153).

Широко е застъпена употребата на местоименна форма *тие*, която е характерна за източните рупски говори, но не за родопските, също част от рупските говори (Стойков/Stoykov 1993: 252). Това показва, че за езика на Й. Кърчовски са характерни и източнобългарски диалектни особености. Важно е да се отбележи, че местоименната форма *тие* от изходния текст не е променена в преписа с гръцка графика:

ΤΙΕ ΡΑΒΟΤΑΤ ΝΑ ΔΪΑΒΟΛΑ, Ι ЧΙΝΑΤΨ ΙΖΜΕΤΨ ΝΑ САΤΑΝΑ... Α ΤΙΕ, ΚΟΙ ΧΟДАΤΨ ΠΟ ΒΑΕΝΨ, ΟΝΙ ΟΥЧИΝΙΛΕ ΝΙΧΝΙ ΔΨШЫ ΝΕΒΨΣΤЫ ΝΑ ΔΪΑΒΟΛΑ (29)

тiε ραπότατ να διάβολατ η τζήνατ χυсмéτ να сатана... *тiε* υτζήνηλη τέχνη δύσι νιβέστη να διάβολα (*тiε* работат на дяволат и чинат хусмет на сатана... *тiε* учинили техни души нивести на дявола) (148);

ΚΟΙ ΗΕ ΜΙΛΧΕ ΗΙΣΧΟ Ὡ ΟΒΟΪ ΒἘΚἘ ΤΙΕ ΜΟΧΑΤἘ ΔΑ ΒΛΕΖΑΤἘ ΟΥ ΡΑΪ, ΤΑΚΑ ΚΑΖΧΕ ΚΟΪ ΜΙΛΧΕ ΗΕΣΧΟ Ὡ ΟΒΟΪ ΒἘΚἘ ΤΙΕ ΗΕ ΜΟΧΑΤἘ ΔΑ ΒΛΕΖΑΤἘ ΟΥ ΡΑΪ (30)

κοή νι μίλυβα νίστυ от βοή βέκ *τίε* νι μόζет да φλέζат να πόζηραϊ τακά κάζυβα κοή μίλυβα νέστυ υт βοή βέκ *τίε* νη μόζет да φλέζат νά πόζηραϊ (κοи ни милува ништу от вои век *тие* можат да флезат на божирай, така казува кои милува нешто у твои век *тие* ни может да флезат на божирай) (149);

ΤΙΕ СЕ ΚΟΝΑΚἘ ΔΪΑΒΟΛСΚΪΪ ΖΑ ЩО ХΟΔΙ ΔΪΑΒΟΛἘ ΠΟ ЧОВЕЦЫ (42)

τίε σα κυνάτζη διάβολτζκη, ζαστό χόδη διάβυλ пу тζυβέτζη (*тие* са кунаци дьаволцки, защо ходи дьавул пу чьувечи) (153);

ΤΙΕ СЕ ΔΑΛΕΚḂ ΠΟΔἘ ΖΕΜΛΑ ЗАТВОΡΕΝΙ ΟΥ ΤΕΜΝΙЦЫ СТРАШНИ (31)

τίε σα δελέκ пот ζεμλέ ζατβόρενη υ τεμνίτζη στράσνη (*тие* са делек пот земле затворени у темници страшни) (150);

ΤΙΕ СЕ ΔΑΛΕΚḂ Ὡ ΒἘΑ (33)

τίε σα δελέку υт πόγα (*тие* са делеку ут бога) (150);

ΤΙΕ ΗΙΚΟΪ ΠΑΤἘ ΗΕ СЕ ГΟΤΟΒΙ ΖΑ ΟУΜΙΡΑΝἘ (31)

τίε νίκοη пот νι сá γοτόβη ζα υμιράлка (*тие* никой пот ни са готови за умиралка) (149);

ΤΙΕ СЕ ТΟΚΜḂ СΟ ΑΡΧΑΓΓΕΛΙ Η ΑΓἘΛΙ (36)

τίε σα τόкму сас αρχάγγελη η άγγελη (*тие* са токму сас архангели и ангели) (151);

ΤΙΕ ΒἘΑ ΗΕΜΑΤἘ Η ΗΕ СЕ БḂΪΪ ΤΙΕ СЕ ВРἘЗАНИ Η ΖΑΧḂДЕНИ СΟ ΟУЗДЫ ΔΪΑΒΟΛСКИ (43)

τίε πόγα νέματ η νι σα πόζηη, *τίε* σα βόρζαηη η ζασустеηη сáς υστη διάβολτζκη (*тие* бога немат и ни са божиη, тие са ворзани и засустени сас усти дьаволцки) (154).

Налице е и непоследователност, като в една синтактична конструкция се открива замяна на нехарактерната за местния родопски говор местоименна форма *они* с разпространената в източните рупски говори форма *тие*:

ΟΗΙ ΚΟΙ ΗΜΑΤἘ СТРАΧἘ Ὡ ΔΪΑΒΟΛΑ ΟΗΙ ΗΕ СЕ БḂΪΪ (44)

τίε κοή ήματ страχ от διάβολат, *ονηη* νί σα πόζηη (*тие* кои имат страх от дьаволат, *ониη* ни са божиη) (154).

В случая не стават ясни подбудите на преписвача за направената замяна. Но тъй като примерът е единичен, това може да се приеме за негов пропуск при отбелязването на форми, нехарактерни за местните родопски говори, използвани в изходния текст. По-малко вероятно е да е проявил творчество, избягвайки повторението на местоименната форма *они*.

Широка е употребата в изходния текст на винителна и дателната падежна форма за 3 л., мн.ч. *нихъ* и *нимъ*, както и на форма на притежателното местоимение *нихни*, които не са характерни за родопските говори. Винителната падежна форма *нихъ* е представена с новобългарски предложни конструкции, като освен характерната за книгите на Й. Кърчовски конструкция на *нихъ* (Цойнска/Тсоynска 1979: 169) се срещат още предложни конструкции *оу нихъ*, *ѿ нихъ*. По данни от БДА. ОТ IV, к. № М 80 (Пълни форми за винителен падеж на личното местоимение за 3 л., мн.ч. *тях*) облик *них* е характерен за западните български говори, включително за югозападните в Дебърско, Корчанско, Скопско, Прилепско, Воденско, Солунско, Петричко, Разложко, Благоевградско. Облик *ним* е с разпространение в Дебърско, Охридско, Костурско, Скопско, Прилепско и на север във Видинско. Основно в преписа на среднородопски говор с гръцка графика е запазена нехарактерната за местните говори форма *них*:

НА НИХЪ ВИКА ПРРОКЪ ГЪСИА: ГОРЕ ГОРЕ ГОРЕ! СКРЫША ЖРЕЦЫ ПАТЪ БОЖІЙ (29–30)

να νίχ βήκα прорόκ ησαιε γόρε γόρε σκρίσνα ζραστέ πότ πόζηη (на *них* вика пророк исаие: горе, горе скришна зрасте пот божи) (148–149);

А БЫЛЕ ЕДНИ ГЪ НИХЪ ЦАРСКІЙ ЧЕДА (34)

α πληή εδνή от νίχ τζάρτζκη τζεδα (а били едни от *них* царски чеда) (150).

В единичен случай среднородопският копист е заменил нехарактерната за местния говор форма *них* с битоващата в говора форма *тех*:

А КОИ ЧОВЕЦИ НЕМАТЪ ЧИСТА ВЪРА, ОУ НИХЪ ЖИВЕЕ ДІАВОЛЬ (42–43)

α кутρή τζιλέτζη νέματ τζίста βέρα, у τέχ ζιβέε διάβολ (а кутри чилеци немат чиста вера, у *тех* живее дявол) (153).

Друг пример представя промяна в структурата на изречението, като в преписа с гръцко писмо е премахнато съчетание у *них*:

ЗАЩО ОУ НИХЪ И ОУ НИХНИ ДУШЫ СЪДЪЛЪ ХРТОСЪ (36)

ζαστό ο νίχνη δύση σιδέλ χριστός (зашто о *нихни* души сидел христос) (151).

Засвидетелствана е единична употреба на падежна местоименна форма *ним* в изходния текст, заменена в адаптацията с характерната за родопските говори дателна падежна форма *тем*:

ΤΙΕ ΚΟΪΤ ΟΥΜΙΡΑΤЪ БЕЗЪ ПОΚΑΔΗΪΕ, ΤΕΪΣΚΟ И ΓΟΡΚΟ НИМЪ (28).

τοη κοίτu υμήρα πες пуκαένιε, τέσκu η κόρκu τεμ (тои коиту умира бес пукаение, тешку и горку *тем*) (148).

Широка е употребата и на притежателна падежна форма *нихни* за мн.ч. в изходния текст, като в адаптацията се открива нехарактерната за родопс-

ките говори местоименна форма или замяната ѝ с характерната за тях форма *техни*:

ΤΙΕ ЧОВЕЦЫ СЕ СЛЕПИ И ΟΥΜΨ ΝΙΧΝΙ СЛЕПΨ (31)

τίε τζωβέτζη σά σλέπη ωμ νίχνι σλέп (тие чьувечи са слепи, йум *нихни* слеп) (149);

ЗАТОВА И ХРТОСЪ ΟΥ ΝΙΧΝΙ ДХШИ И СЪДЪЛЪ И ЖИВАЛЪ (39)

ζατωβά ι χριστός υ τέχνη δύση σιδέλ η να ζίβυ (затува и христос у *техни* души сидел и на живу) (152).

В преписа на родопски говор с гръцка графика се среща, макар и рядко, изписване на членувана форма *техните*, характерна за разговорния език:

И СЕ РАДХЕ ДІАВОЛЪ СО ΝΙΧΝΙ ДΨЫ (40)

η σα ράδυβα διάβολατ σας τέχνιτε δύση (и са радува дяволат сас *техните* души) (153);

И НИКОЙ НЕ МОЖЕ ДА ИСКАЖЕ ΝΙΧΝΙ ЗАХΜΕΤΙ (34)

η νήκοη νι μυζή да ησκάζε τέχνιτυ ζαχμέτ (и никои ни мужи да искаже *техниту* захмет) (150).

В случая е налице несъгласуваност по род и число в преписа. Вероятно преписвачът на текста е допуснал грешка и вместо τέχнυτυ ζαχμέτ е изписал τέχнιτυ ζαχμέτ.

Откриват се примери с успоредна употреба на двете местоименни форми в преписа на родопски говор с гръцка графика:

И НОСИЛЕ ΟΥ ΝΙΧΝΙ ΟУСТЫ И ΝΙΧНО СРЦЕ ИΜΑ ХРТОВО (39)

η νόσιλη υ τεχνη устá νίχно sóртζε ημε χριστόβυ (и носили у *техни* уста *нихно* сорце име христову) (152).

КОГА СЕ КРЕСТИЛЕ, ΟУЧИНИЛЕ ΝΙΧΝΙ ДХШЫ НЕВЪСТЫ НА ХРТА; А ΤΙΕ, ΚΟΙ ΧΟДАΤΨ ΠΟ ΒΑΕΝΨ, ΟΝΙ ΟУЧИНИЛЕ ΝΙΧΝΙ ДХШЫ НЕВЪСТЫ НА ДІАВОЛА (29)

κυγά σα красτήλη τζηνήλη νήχнυτυ си νηβέστη χριστά τίε υτζήνηλη τέχνη δύση νιβέστη να διάβολα (куга са крастили, чинили *нихниту* си нивести, христа тие учинили *техни* души нивести на дявола) (148).

В случая адаптацията включва падежна форма, характерна за родопските говори, но преписът не е дословен.

В книгите на Й. Кърчовски, включително в разглеждания изходен текст, се срещат кратки форми за дателен падеж имъ на личните местоимения в 3 л., мн.ч. (Цойнска/Тsoynska 1979: 169). Прави впечатление, че среднородопският книжовник навсякъде в преписа с гръцка графика е за-

менил кратката местоименна форма *имъ* с характерната за местния родопски говор форма *хми*. По данни от БДА. ОТ IV, к. № М 83 (Кратки форми за дателен падеж на лично местоимение за 3 л., мн.ч. *им*) за родопските говори са характерни форми *хми*, *хни*, *хим*.

ΤΑΚΑ И ΔΙΑΒΟΛЪ ΤΡЪЧА И ΧΟΔΙ ΠΟ ЧОВЕЦЫ СΚΟΡΩ ΔΑ *ИМЪ* ВРЪЗΕ ΟΥΜΟΤЪ (28)

такá η διάβολατ тарτζή η χόδη που τζελοβέτζите σκόру да *χηή* барζέ υμυβέτε (така и дяволат тарчи и ходи пу човеците скороу да *хми* варзе умувете) (148);

Α ΤΙΕ ΔΙΑΒΟΛΙ СΕ ΜΟΛΙΛΕ ΝΑ ΧΡΤΑ ΔΑ *ИМЪ* ΔΑΔΕ ΙΖΙΝЪ ΔΑ ВЛЕЗАΤЪ ΟΥ СВИΝΙ (42)

пáк тée διάβoλε σα μόλιλη να χριστά да *χη* даδέ ηζiv да φλέζατ να σφινιέте (пак тее дяволе са молили на христа да *хми* даде изин да флезат на сфиниете) (153);

ΑΜΙ ΧΟΔΙ ΠΟ СΙΤΕ ЧОВЕЦЫ *ИМЪ* ΚΡΑΔΕ Ǿ СР̄ЦЕΤΟ ВЪΡΑ И *ИМЪ* ΚΡΑΔΕ ΟΥΜΟΤ; И ΔΑΒΑ ΝΑ ЧОВЕЦЫ НЕВЪР̄ΙΕ: *ИМЪ* ΔΑΒΑ СΤΡΑΧЪ ΔΑ ΓИ ΙΜΑ Ǿ ΔΙΑΒΟΛΑ (43)

αμή χόδη που βρύ λυδιέте η *χηη* краδέ υт сарτζáта βéра η *χηη* краδέ ημόт... η *χηη* δáβα στράχ да ήματ υт διάβυλυ (ами ходи пу вру лъудьете и *хми* краде ут сарцата вера и *хми* краде имот и дава на чъувечи неверни и *хми* дава страх да имат ут дявулу) (154).

За изходния текст, като част от книгите на Й. Кърчовски, е характерна употребата на кратка местоименна форма за 3 л., мн.ч. ги. По данни от БДА. ОТ IV, к. № М 81 (Кратки форми за винителен падеж на личното местоимение за 3 л., мн.ч. *ги*) за говорите в Смолянско, Ивайловградско, Малкотърновско, Мидийско е характерна употребата на форма *хи*, а за говорите в Скопско, Велешко, Сярско, Драмско, Босилеградско – форма ги. В преписа с гръцко писмо среднородопският книжовник е заменил форма ги с характерната за местния родопски говор форма *хи*:

НЕ СЛУШАΤЪ ЩΟ *ГИ* ΟΥЧИ ΧΡΤΟΣЪ, Α ЩΟ *ГИ* ΟΥЧИ ΔΙΑΒΟΛЪ (28–29)
νή σλύсет στό *χη* ύτζη χριστος α στό *χη* ύτζη διάβολατ (ни слушет што *хи* учи христос, а што *хи* учи дяволат) (148);

СΕΓΑ СΕ СЛЕΠЫ ΧР̄ΤΙΑΝΙΤΕ; ΖΑ ЩΟ НЕ *ГИ* ΟΥЧАΤЪ ΠΟΠОВЫ (29)
σιγά са σλέπη χριστιάνετε, ζαστό νή *χη* υτζέτ πόпуβετε (сига са слепи християнете, зашто ни *хи* учет попувете) (148);

ΜΧЧЕНИЦЫ ЩΟ *ГИ* ΜΧЧИΛΕ ΖΑ ВЪΡΑ ΧР̄ΤΟΒΑ (35)

μυτζενίτζη στό *χη* μάτζιλη ζα βéρα χριστιάντζκα (мученици што *хи* мачили за вера християнца) (150);

ТАКА ГИ ПОЧИТА СѢАА ЦРКОВЬ (36)

τακά χη πυτζίτα σφετά τζέρκβα (така *хи* пучита сфета черква) (150);

ЗАТОВА НЕВЪРНИТЕ ГИ ФРЪЛАЛЕ ОУ ОГИНЬ, ДА ИЗГОРАТЪ, А ОГИНЬ НЕ МОЖЕЛЪ ДА ГИ ИЗГОРИ: И СЪТРОВЪ НЕ МОЖЕЛЪ ДА ГИ СЪТРОВИ; И АРСЛАНЕ НЕ МОЖЕЛЕ ДА ГИ ИЗЕДАТ И ЛЮТИ СМИИ НЕ МОЖЕЛЕ ДА ГИ ОУГРЫЗАТЪ (40)

ζατυβά βέρνιτε χη φάρλελη να ογαν да ηζγυρέτ, α ογαν νέ μογαλ да χη ηζγορέβα η отροβα νέ μογαλα да χη υτροβυβα η λιύτη ζμήη νέ μογαλη да χη υγρήζет (затува верните *хи* фарлели на оган да изгурет, а оган не могал да *хи* изгурева и утрова не могла да *хи* утровоува и люти змии не могли да *хи* угризет) (152–153);

ИМЪ ВЛЕГОЛЪ БЛХДНІЙ ДІАВОЛЪ И ГИ ВЛЕЧЕ ОУ МХКИ ВЪЧНІЙ (41)

η φλέζε πλύδну διάβολ η χη βλετζέ (и флезе блудну дявол и *хи* влече) (153).

Открива се и непоследователност, като в един пасаж от преписания с гръцка графика текст на родопски говор е налице успоредна употреба на двете местоименни форми:

ЕДНИ ЖИВЫ ГИ ДРАЛЕ; А ДРХГІИ СѢ ВЫСОКИ КАМЕНЪ ПХЩАЛЕ ГИ ДОЛХ ДА СЕ УБИАТЪ; А ДРХГІИ ОУ ФХРНИ ГИ ПЕКЛЕ ЖИВЫ; И ОУ КАЗАНИ ГИ ВАРИЛЕ; И НА ЧАРКОВЫ ГИ ВРЪТЕЛЕ; И НА АРСЛАНИ ГИ ЖИВЫ ГИ ДАВАЛЕ ДА ГИ ЪДАТЪ И НА СМИИ ГИ ФРЪЛАЛЕ, ДА ГИ ОУГРЫЗАТЪ И ОУ СМРЪДЕНИ ТЕМНИЦЫ ГИ ЗАТВОРАЛЕ (35–36)

εδνή ζίβη γη дрάλη α дрύγi υт βισόку κάμενiα χη πύσκαλη да са υπηβατ α дрύγi υ φυру́ναι χη πέκαλη ζίβη η υ καζάнаи χη βαρίλη η να τζέρкуβε χη барτέλη η να аροsláne χη ζίβη γη дάβαλη да χη ηζεδάτ η να ζμiήται χη φάρлеλη да χη υγρήζет η ονηη σμέртеνη теβнiήтζη χη ζατβάρελη (едни живи *ги* драли а други ут високу каменийа *хи* пускали да са убиват а други у фуруньа *хи* пекали живи и у казанъа *хи* варили и на черкуве *хи* вартели и на арслане *хи* живи *ги* давали да *хи* изедат и на змиитьа *хи* фарлели да *хи* угризет и онии смертени тевници *хи* затварели) (151).

И в този случай не стават ясни подбудите на среднородопския книжовник да включи нехарактерната за родопските говори форма *ги* на две места покрай седемте употреби на характерната за тези говори форма *хи*. Вероятно става въпрос за пропуск от негова страна.

Заклучение

Съпоставката на текста на Σλόβο φτόροε ζαραδί γόσποδοβατα σαδόβιαи σφετάγω прорόка даνiла 1860 от Райковския дамаскин с изходния текст *Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествiа Хрiстова* от книгата на Й. Кърчовски *Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествiа Хрiстова* хвърля нова светлина върху книжовната дейност в Среднородопието през XIX в. Оказва се, че създаването на среднородопската дамаскинска книж-

нина не включва само преводи от гръцки писмени източници, както доскоро се твърдеше, а и адаптации на кирилски текстове. Спецификата на адаптацията в случая се свързва с употребата на лексика, характерна за местните родопски говори, като замяната – в сравнение с изходния текст – не е прокарана цялостно. Налице е частична замяна на местоименни форми от югозападните български говори, които не са нехарактерни за местните родопски говори: *них* – *тех*, *нихни* – *техни*. Среща се и замяна на местоименната форма *они* от западните български говори с такава, която е характерна за югоизточни български говори, но не родопските: *они* – *тие*. В други случаи общобългарските кратки местоименни форми *ги* и *им* са заменени с характерните за родопските говори *хи* и *хми*. В някои примери местоименната форма, включена в преписа, е членувана според употребата ѝ в местния родопски говор, което е характерно за адаптациите на недамаскинови слова от XVII в.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Райковският дамаскин е единственият среднородопски възрожденски писмен паметник с гръцко писмо, запазен в цялост. Негов притежател е бил Георги Радев от с. Райково, Ахъчелебийско (дн. Смолянско), чиито наследници го предават в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“. Датиран е от 1859–1860 г. Включва дамаскинови и недамаскинови слова, написани на местен родопски говор. Открива се слаба употреба на църковнославянска лексика и на лексика от други краища на българската диалектна територия.

² Публикуваната статия на словашкия българист Ив. Шимко (Шимко/Shimko 2021) е част от негово проучване по проект '*Ill-bred sons*', *family and friends: tracing the multiple affiliations of Balkan Slavic* с ръководител проф. Барбара Соненхаусер от Цюрихския университет, спонсориран от Швейцарския национален фонд (№ 176378). За осъществяване на проучването той работи с ръкописи от архивохранилищата на Църковния исторически и архивен институт, от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София и от Народната библиотека „Иван Вазов“ в Пловдив.

ЛИТЕРАТУРА

- БДА. ОТ IV: Български диалектен атлас. Обобщаващ том IV. Морфология. София, 2016. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.
- Демина 1968: Демина, Е. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. София. Издателство на БАН.
- Кърчовски 1814: Кърчовски, Й. Повяст ради страшнаго и втораго пришествия Христова, собранная от различных святых писаниях и праяведена на простяйший язык болгарский, ползование ради простяйших человяков и некнижных. Будин град.
- Мирчева 2001: Мирчева, Е. Не-Дамаскинови слова в новобългарските дамаскини от XVII век. София, Издателство „Фабер“.

- Митринов 2005: *Митринов, Г.* Родопско книжовно наследство. Райковски дамаскин (ново пълно издание на текстовете в същинската част на сборника). Варна. Изд. на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“.
- Митринов 2020: *Митринов, Г.* Пояснените думи в среднородопските възрожденски писмени паметници с гръцко писмо. – *Известия на Института за български език*. Кн. 33, с. 131–165.
- Митринов 2021: *Митринов, Г.* Дialeктни особености на Словото на пророк Даниил в Райковския дамаскин. – *Българска реч*, № 4, с. 121–129.
- Попконстантинов 1888: *Попконстантинов, Хр.* Материял за изучаване родопското наръчие. – *Сборник за народни умотворения и книжнина*. Кн. 1, с. 133–156.
- Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. Под редакцията на Максим Сл. Младенов. София. Издателство на БАН.
- Стоянов 1969: *Стоянов, М.* Български ръкописи с гръцки елементи. – *Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“*. Т. 9, с. 315–351.
- Стоянов 1972: *Стоянов, М.* Райковски дамаскин. – *Родопски сборник*. Т. 3, с. 225–307.
- Цойнска 1979: *Цойнска, Р.* Езикът на Йоаким Кърчовски. София. Издателство на БАН.
- Шимко 2021: *Шимко, Ив.* Към възприемането на първите български печатни произведения в късните дамаскини. – *Българска реч*, № 2, с. 65–74.
- Шишков 1903: *Шишков, Ст.* Животописни материали за бележити родопчани. 1. Йеромонах Григорий (поп Глигорко). – *Родопски напредък*, № 2, с. 63–65.

REFERENCES

- BDA. OT IV: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom IV. Morfologiya*. Sofia, 2016. Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Demina 1968: *Demina, E.* Tihonravovskii damaskin. Bolgarskii pamiatnik XVII v. Issledovanie i text. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Karchovski 1814: *Karchovski, Y.* Poviasht radi strashnago i vtorago prishestvia Hristova, sobrannaya ot razlichnih sviatih pisaniah i priavedena na prostiayshii yazik bolgarskii, polzovanie radi prostiayshih cheloviakov i neknizhnikh. Budin grad.
- Mircheva 2001: *Mircheva, E.* Nedamaskinovi slova v novobalgarskite damaskini ot XVII vek. Sofia. Izdatelstvo “Faber”.
- Mitrinov 2005: *Mitrinov, G.* Rodopsko knizhovno nasledstvo. Raykovski damaskin (novo palno izdanie na tekstovete v sashhtinskata chast na sbornika). Varna. Izd. na Varmenskiya svoboden universitet “Chernorizets Hrabar”.
- Mitrinov 2020: *Mitrinov, G.* Poyasnenite dumi v srednородopskite vazrozhdenski pismeni pametnitsi s gratsko писмо. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*. Кн. 33, с. 131–165.
- Mitrinov 2021: *Mitrinov, G.* Dialektни особености на Словото на Пророк Даниил в Райковския дамаскин. – *Balgarska rech*, № 4, с. 121–129.

- Popkonstantinov 1888: *Popkonstantinov, Hr.* Materiyal za izuchvanie rodopskoto naryachie. – *Sbornik za narodni umotvoreniya i knizhnina*. Kn. 1, s. 133–156.
- Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologiya. Pod redaktsiata na Maksim Sl. Mladenov. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Stoyanov 1969: *Stoyanov, M.* Balgarski rakopisi s gratski elementi. – *Izvestiya na Narodnata biblioteka “Kiril i Metodii”*. T. 9, s. 315–351.
- Stoyanov 1972: *Stoyanov, M.* Raykovski damaskin. – *Rodopski sbornik*. T. 3, s. 225–307.
- Tsoynska 1979: *Tsoynska, R.* Ezikat na Yoakim Karchovski. Sofia. Izdatelstvo na BAN.
- Shimko 2021: *Shimko, Iv.* Kam vazpriemaneto na parvite balgarski pechatni proizvedeniya v kasnite damaskini. – *Balgarska rech*, № 2, s. 65–74.
- Shishkov 1903: *Shishkov, St.* Zhivotopisni materialy za belezhiti rodopchani. 1. Yeromonah Grigorii (pop Gligorko). – *Rodopski napredak*, № 2, s. 63–65.

✉ Доц. д-р Георги Митринов

Секция за история на българския език

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Georgi Mitrinov, PhD

Department of History of Bulgarian Language

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 декември 2022

Published: 30 December 2022